

Kayıp Aydınlanma

S. Frederick Starr, Çev. Yusuf Selman İnanç

İstanbul, Kronik Kitap, 2019, 681 sayfa, ISBN:978-975-7635-01-3.

Elif Neslihan DOĞAN*

Orta Asya'da, İslamiyet'in yayılmasından Timurlular devrinin son bulmasına kadar olan 400-500 senelik sürede bölgedeki bilimsel ve entelektüel alandaki gelişmeler ve bu coğrafyada yaşamış olan âlimler, mimarlar, sanatçılar, mühendisler ve tarihçiler tüm dünyayı etkisi altına almıştı. Bugün adı unutulmuş çoğu âlimin astronomiden tıbbı, bilimden sanata, mimariden mühendisliğe ilim dünyasına yaptıkları katkılar kitapta çok detaylı bir şekilde verilmiş. Yazar kitabında, Orta Asya'da bir zamanlar şaha kalkmış olan ilim sanat dünyasını, dönemin tartışmalarını, buluşlarını, bilginlerin yöneticiler ve halkla olan ilişkilerini, coğrafyanın o zamanki sosyal, siyasal ve ekonomik vs. durumunu anlatırken bir taraftan da, ne olup da bu altın çağın sonlandığı sorusunun cevabını aramaktadır.

Günümüzde maalesef pek çok yönden geri kalmış olan bu coğrafyanın, zamanında pek çok bilimsel gelişmenin ilk temellerinin atıldığı, ilmin ve ilim adamlarının gereken itibarı ve iltifatı gördüğü topraklar olduğundan bahseden yazar, bu kitabı yazmaya çok ehil olmadığını ancak böyle bir kitabı yazmaktaki en büyük motivasyonunun kendisinin böyle bir kitap okumayı istemesi olduğunu söyler. Kitabı yazmadan önce 20 sene üzerine düşündüğünden bahisle bu kitabı yazabilmesini sağlayan onlarca araştırmacı ve uzmana kitabının ön sözünde teşekkür eder, *oryantalist* olmakla suçlanan bu insanlar olmasaydı bu kitabın yazılamayacağını da belirtir. Orta Asya'da, dünyanın en büyük ticaret yollarının kesiştiği bir yer olması ve ticari merkezlerin burada olması hasebiyle zenginlik ve refah seviyesinin inanılmaz derecede artmış olduğundan ve bunun da bölgenin, bilim insanları için bir çekim noktası olmasını sağladığından bahseden yazar, neresinden bakılırsa bakılsın bu dönemin tam bir

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, eneslihan@hotmail.com

aydınlanma çağı olduğunu söyler. Orta Asyalıların gerçeğe ulaşmak için geometri-matematik ve mantık gibi önemli iki aracı fark ettiklerini; Harezmi'den Hayyam'a, Farabi'den İbni Sina'ya ve Gazali'ye kadar pek çok düşünür tarafından bu araçların titizlikle kullanıldığını; Orta Asya'daki âlimlerin tamamına yakınının İslam'la bir şekilde irtibatlı olduğunu, fakat bunların arasında kuşkucuların, agnostiklerin, ateistlerin, akılcıların var olduğunu; dinleri, düşünceleri ne olursa olsun bilginlerin genelde özgür ve ortamın da son derece destekleyici olduğunu anlatır uzun uzun.

Orta Asya'daki entelektüel üretimin zenginlikle direkt bağlantısı olduğunu söyleyen yazar, günlük geçim derdine düşmeyen insanların ilime, bilime, sanata daha rahat vakit ayırdıklarına; ayrıca ticaret yollarının buradan geçmesi sebebiyle kültürler arası etkileşimin çok daha fazla olmasının, tarım gibi alanlarda sulama sistemlerinin kullanılmasıyla teknik ve mekanik anlamda büyük bir ilerlemeye vesile olduğuna dikkati çeker.

Orta Asya'da ilim alanındaki ilerlemeye sebep olan faktörler arasında din faktörünün de önemli olduğunu; İslam'ın yaratılış, doğa ve insan hürriyeti gibi konularda olan açık tavrını kabul edenlerle etmeyenler arasındaki tartışmaların ilmî gelişmeleri desteklediğini; ayrıca buradaki dinî çoğulculuğun da entelektüel ortamı besleyen başka önemli faktörlerden biri olduğunu belirten yazar, her dinin kendi dilini de getirmesinin kattığı zenginliklerden bahseder. En son gelen Arapça, bölgedeki entelektüel tartışmaların ve uluslararası iletişimin dili olarak kabul görmüştür. Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip gibi âlimlerin Türkçeye yaptıkları katkıları anlattığı kitabında daha başka 540'a yakın âlimin ismi geçmektedir. Yazar, İbni Sina ve Farabi'nin mektuplarından o dönemin fikrî yapısının anlaşılabilirliğini okuyucunun dikkatine sunar. Bermekiler ailesinden bahseden yazar, bu ailenin kültür alanında Harun Reşit ile iş bölümü yaptığını, Bermekilerin filozoflara hamilik yaptığını, kitap bastırıp kütüphane inşa ettirdiklerine, Harun Reşit'in ise şairlerin ve müzisyenlerin hamiliğini üstlendiğine yer verir satırlarında.

Son olarak yazar, aydınlanmanın çöküşünün sebebi olarak şu cümleleri sarf etmiştir.

"Moğol istilasının Orta Asya'daki entelektüel hayatı mahvettiği, aynı zamanda kent ekonomisini ve kültür hayatının muhteşem geleneğini iğdiş ettiği açıktır. Bu muhteşem gelenek sonraları yeniden canlanmıştı ama uzun süre devam edememişti. Üstelik önceki gibi entelektüel yaratıcılığı ve parlaklığı da yoktu.

Bunlar göz önüne alındığında orta Asya'nın entelektüel hayatının Moğol istilasından çok önce çöküşe geçtiği görülmektedir. Hükümdarlar ve sarayları kendilerine methiyeler düzenlerin haricindeki düşünür ve yazarlara olan desteklerini büyük ölçüde kesmişlerdi. Gazali ve diğerleri ucu açık entelektüel sorgulamanın mantığını çoktan baltalamışlar ve bilim adamları ile düşünürleri savunmaya geçmeye zorlamışlardı. Hâkim inancın yasa koyucuları Moğol ordularının gelmesinden çok önce ipleri ellerine almışlardı. Bunların ışığında Moğollar daha önce başlamış olan kültürel yıkım sürecini hızlandırmış ve tamamlamış olmakla itham edilebilirler ama asla bu yıkımın başlatıcısı oldukları söylenemez." (s. 591)

Kayıp Aydınlanma, bilgi yoğunluğu çok fazla olan, hatta yer yer betimlemelerinin uzunluğuyla okuyucuyu sıkabilecek bir kitaptır. Özellikle felsefi ve teolojik tartışmaların çok uzun uzadıya yazılması, hele de okuyucu bu terminolojiye çok hâkim değilse kitabın okunurluğunu ve anlaşılabilirliğini hayli zorlaştırıyor. Kitabın girişinde bazı çevrelerin, Batılı ve Rus araştırmacıları *oryantalist* diye suçladığından ve onlara karşı ön yargılı olduğundan bahseden yazar, kendisinin ise bu araştırmacı ve uzmanlardan çok yararlandığını anlatıyor. Yazarın, kullandığı *Arap istilacılar* gibi kelimelerden de

aslında bir yerde zihin yapısının, diğer Batılı yazarlar gibi Dođu'ya, özellikle de İslam'a has düşünce kalıplarından çok da sıyrılamamış olduğunu anlıyoruz. Yazar, Orta Asya şehirlerini ve medeniyetini övüp göklere çıkarırken buraları, İslami kimliğinden sıyırmak için özel bir çaba harcıyormuş izlenimini veriyor. Kitapta harita ve resimlerin çok fazla kullanılmış olması kitabın görsel hafızaya da hitap etmesini sağlamış. Yazar Starr, unutulmuş olan Altın Çağ'ın yükselişini açıklamaya ve neden sona erdiğini anlamaya çalışıyor. *Kayıp Aydınlanma*, çok eksik yönleri olmakla beraber Orta Asya'nın altın çağı olarak nitelendirilen dönemi anlamak bakımından, ayrıca felsefe, din, bilim, arkeoloji vb. konular merak ediliyorsa güzel bir giriş kitabı olmuştur.